

А.М.Гуменюк, к.е.н.,
Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ,
м. Чернівці

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ ЄС

Проаналізовано структуру інституціонального середовища регіону, проведено статистичне дослідження впливу інституціональних чинників на економічний розвиток Карпатського економічного району та запропоновано головні завдання регіональним органам влади у напрямку зміцнення регіональних інститутів.

The structure of institutional environment of region is analysed, statistical research of influencing of institutional factors is conducted on economic development of economic district of Carpathians and main tasks are offered to the regional organs of power in strengthening of regional institutes.

Одним із важливих механізмів реалізації стратегії європейської інтеграції України є вступ нашої країни до СОТ, виконання Плану дій Україна – ЄС. Імплементация останнього допоможе реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) як діючої основи співробітництва нашої країни та ЄС, сприятиме реалізації мети України щодо подальшої інтеграції до європейських економічних та соціальних структур, а також значно наблизить українське законодавство, норми та стандарти до законодавства ЄС. Це закладе міцну основу для подальшої економічної інтеграції, зокрема через спільні зусилля у напрямку Зони вільної торгівлі ЄС – Україна після вступу України до СОТ, на основі ухвалення та реалізації економічних і торговельних норм і правил.

Таким чином, зближення законодавства України з нормами і стандартами ЄС є ключовою умовою інтеграції України в європейську економіку. Успіх процесу адаптації передбачає не тільки перегляд законодавства у сферах, визначених спільними україно-європейськими угодами як пріоритетні, але й рецепцію цілого комплексу правових принципів, концепцій, доктрин і понять, які складають основу *acquis communautaire*.

Оскільки центрально-східні країни ЄС вже не володіють достатнім потенціалом розширення торгівлі на Захід, то виникають об'єктивні передумови поглиблення субрегіональних інтеграційних процесів за участю України. Як вказує світовий досвід, одним з головних чинників, який визначає ефективність зазначеного процесу, є рівень розвитку інституціонального

середовища, вплив інституціональних чинників на економічний розвиток та транскордонне співробітництво регіонів, де крім вертикальної інтеграції, актуальним залишається процес формування горизонтальної євроінтеграції на основі формальних і неформальних інститутів.

Проблемам розвитку постсоціалістичної інституціональної трансформації приділена значна увага в роботах таких вітчизняних та зарубіжних економістів, як С.Архієреєв, В.Геець, Б.Кваснюк, І.Крючкова, І.Малий, А.Мокій, В.Новицький, О.Прутська, Р.Пустовійт, І.Ус, А.Белов, Є.Гайдар, А.Городецький, Р.Капелюшніков, С.Кірдіна, Д.Львов, А.Нестеренко, Р.Нурєєв, Ю.Овсієнко, А.Олійник, В.Полтерович, В.Попов, А.Радигін, В.Тамбовцев, А.Шастітко та ін. [1-7].

Проте ці дослідження торкаються багатьох аспектів економічних і соціальних явищ, значущості окремих інститутів. Сьогодні не достатньо вивчені процеси взаємозв'язку економічного розвитку та стану інституціонального середовища, особливо в умовах поглибленої євроінтеграційної політики України, а також питання оптимізації взаємодії формальних і неформальних інститутів у транскордонній співпраці. Актуальним залишається і вивчення можливостей, напрямків і технології інституціонального регулювання транскордонної співпраці.

Основна мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку інституціонального середовища та економічного розвитку регіону в умовах поглиблення євроінтеграції України.

Зазначимо, що процес наближення національної економіки до європейських стандартів стримується системними недоліками, які притаманні вітчизняному інституціональному середовищу і без усунення яких євроінтеграційні наміри стають дедалі проблематичнішими. Зокрема, за Глобальними індексом готовності країн до включення у світові мережі, Україна посідає 82 місце серед 104 країн [8], за індексом конкурентоспроможності – 84 позиція зі 117 країн світу у 2005 році [8], за індексом сприяння бізнесу – 124 місце зі 155 країн, а за захистом прав інвесторів позиція ще гірша – 141 [9]. Зазначені низькі позиції України у вище перелічених рейтингах міжнародних фінансових інститутів вказують на те, що чим

менш сприятливим є інституціональне середовище для економічної діяльності, тим вища корупція, нижча конкурентоспроможність і, відповідно, нижчий добробут громадян країни [10]. Зазначену тенденцію підтверджують дослідження оцінки взаємозв'язку інституціонального середовища та економічного розвитку Карпатського економічного регіону (Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська та Закарпатська області).

Додамо, що трансформаційна криза в Україні наприкінці ХХ-го сторіччя значною мірою вплинула на розвиток регіонів та виявилася достатньо глибинною і тривалою, зокрема і для Карпатського економічного регіону, попри те, що вказаний регіон характеризується значним ресурсним, експортним і транспортно-географічним потенціалом. Однією з головних причин такого явища є недосконалість розвитку інституціонального середовища, невідповідність та протиборство нових і старих, формальних та неформальних інститутів [5-14]. Як наслідок, ускладнився процес залучення інвестицій, уповільнилося формування передумов економічного росту, знизилася ефективність використання природних ресурсів. Вигоди від розширення міжнародної торгівлі, транскордонного зовнішньоторгового обміну зосередилися значною мірою у тіньовому секторі економіки.

Для дослідження взаємозв'язку між інституціональним середовищем та економічним розвитком Карпатського регіону скористаємося рівняннями множинної регресії, в яких результативною змінною є середні темпи росту (зменшення) ВРП протягом 2001-2007 рр., а факторними змінними – динаміка інвестицій, стан інституціонального середовища (частка зайнятих на малих і середніх підприємствах, частка тіньового сектору в промисловості, ранг інвестиційного ризику, загальна та дитяча смертність) тощо (табл. 1).

Характеризуючи інституціональне середовище, виходимо з того, що для економічних досліджень важливі не окремі риси конкретних інститутів, а їхній вплив на поведінку економічних агентів. Тому скористаємося такими індикаторами, як величина тіньового сектору, частка зайнятих на малих підприємствах, інвестиційний ризик, які відображають стан ділового

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

середовища, можливість започаткувати бізнес, прибутковість інвестицій та задоволення базових соціальних потреб, пов'язаних із життєдіяльністю та відтворенням людини (здоров'я, безпека, освіта, санітарні умови тощо). Вищеназвані послуги надаються державою або місцевим самоуправлінням, тобто рівень їхнього споживання є характеристикою інституціонального розвитку [16]. Серед множини можливих показників основних потреб особистості ми виокремили загальну і дитячу смертність, оскільки лише вони виявилися пов'язані з динамікою ВРП.

Таблиця 1

*Змінні регресії**

Назва показників	Зміст показників
1. ВРП на одну особу	ВРП на одну особу
2. Зайнятість на МП	Частка зайнятих на малих підприємствах
3. МП	Кількість малих підприємств
4. Смертність дитяча	Кількість померлих дітей до 1 року на тисячу живонароджених
5. Злочинність	Кількість засуджених, що набрали законної чинності
6. Безробіття	Рівень зареєстрованого безробіття
7. Інвестиції	Прямі іноземні інвестиції
8. E _{тов}	Експорт товарів
9. I _{тов}	Імпорт товарів
10. Інвестиції/ОК	Інвестиції в основний капітал на 1 особу
11. Ризик	Ранг інвестиційного ризику (РА "Експерт-рейтинг" // Експерт. – 2007. – №49. – http://www.expert.ru/expert/cover_Reiting.qxd).
12. Тіньовий сектор	Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2006. – С.209-210.
13. Смертність	Смертність населення на тисячу осіб
14. Доходи-витрати	Перевищення доходів населення над витратами

*За [15], якщо не вказано інше

Результати множинної регресії (табл. 2) дозволяють зробити наступні висновки:

Таблиця 2

Результати регресії

Залежна змінна: індекс ВРП 2007/2001	Чернівецька область	Івано-франківська область	Львівська область	Закарпатська область
1. Множинний коефіцієнт детермінації, R ²	0,939	0,844	0,765	0,778
2. F-статистика	15,482	5,012	4,492	3,509
3. Кількість ступенів свободи	3/3	3/3	3/3	3/3
4. Кількість спостережень	7	7	7	7
5. t-статистика (за 3-ма ступенями свободи)	6,815	3,878	3,116	3,244
6. Коефіцієнти регресії:				
6.1. Зайнятість на МП	-359,76	-176,79	-103,36	-230,93
6.2. Інвестиційний ризик	-83,607	-6,628	-24,032	-14,064
6.3. Тіньовий сектор	-810,024	-282,327	-435,965	-291,382

1. Підтвердилася гіпотеза про взаємозв'язок динаміки ВРП із станом інституціонального середовища, темпами інвестицій, експортно-імпортною діяльністю. Наприклад, для Чернівецької області близько 90% варіацій в темпах росту ВРП у 2001-2007 рр. пояснювалося коливаннями цих факторів ($R^2=0,939$; $F_{\text{статистика}}=15,48$; $t_{\text{статистика}}=6,815$).

2. Основними напрямками дії інституціонального середовища на динаміку ВРП були інвестиційний та підприємницький клімат. Залучення інвестицій, зниження інвестиційного ризику та розширення зайнятості на малих підприємствах чинили передбачуваний і, як правило, статистично значущий вплив на зміни ВРП. Для областей Карпатського регіону спостерігається тісний обернено-пропорційний кореляційний зв'язок між зайнятістю на малих підприємствах і зміною ВРП (R^2 від 0,78 до 0,85), тоді як для областей, що межують з Білоруссю та РФ, наприклад Житомирської, Рівненської, Чернігівської, такої залежності не існує.

3. Поряд з формуванням інвестиційного та підприємницького клімату ми виокремили задоволення суспільних потреб особистості як важливе завдання інституціонального розвитку. Перший показник – дитяча смертність – виявився обернено-пропорційно пов'язаним з динамікою ВРП. Напрямок зв'язку на основі статистичних даних визначити складно, але очевидно, що дитяча смертність змінювалася повільніше індексу ВРП і ймовірно могла виступати причиною. Тому покращення медичного обслуговування, стану житла, санітарної гігієни, рівня культури населення тощо не лише дозволило зберегти новонароджених протягом першого року життя, але й створювало основу для економічного росту. Другий показник – загальна смертність – перевищував середні значення індексу ВРП (тобто смертність зростала з прискоренням розвитку).

4. Однією з характеристик інституціонального середовища є спроможність регіональних адміністрацій забезпечити недоторканість особи та майна громадян, а отже, і захист прав власності, виконання контрактів тощо. Одним з індикаторів цього процесу є рівень злочинності. Причому більш тісний обернено-пропорційний зв'язок злочинності з ВРП існує для областей Карпатського регіону (R^2 від 0,91 до 0,95), ніж для

порівнюваних з ними Житомирської, Рівненської та Чернігівської областей (R^2 від 0,74 до 0,81). Злочинність та економічна діяльність впливали один на одного у двох напрямках. З одного боку, висока злочинність погіршувала підприємницький клімат, а з іншого – загострення криміногенної обстановки відбувалося за ростом ділової активності.

На економічний розвиток регіонів значний вплив чинять так звані інститути регулювання та інститути ринкової інфраструктури, які складають органічну основу інституціонального середовища. Інститути регулювання представлені як сукупність формальних правил і неформальних обмежень, в межах яких діють інститути ринку (тобто всі види комерційних і некомерційних організацій). Інституціональний склад ринкової інфраструктури, згідно з домінуючою ознакою обслуговування ринків, містить наступні агреговані групи інститутів: торгово-посередницька інфраструктура як комплекс галузей і сфер діяльності, що забезпечують доведення товару до споживача; фінансово-кредитна інфраструктура – це розгалужена та взаємопов'язана мережа підприємств, які обслуговують процес обміну та руху грошової маси; інформаційно-обслуговуюча інфраструктура, представлена сукупністю галузей і сфер господарства, які обслуговують основну ринкову діяльність.

Особливу увагу в процесі формування інституціонального середовища необхідно приділяти розвитку в регіоні інфраструктурним інститутам, основна діяльність яких пов'язана з наданням трансакційних послуг [3, 17]. Для кількісної оцінки місця ринкової інфраструктури в системі регіонального відтворення проаналізуємо показники, що характеризують забезпеченість Карпатського регіону підприємствами ринкової інфраструктури, та порівняємо вказані дані із загальноукраїнським рівнем та їх відповідності світовим тенденціям (табл. 3, 4) [15, 18].

На основі отриманих результатів можна зробити наступні висновки: рівень розвитку інститутів ринкової інфраструктури в Карпатському регіоні значно нижчий від середнього значення по регіонах України, відставання спостерігається за всіма наведеними показниками та в усіх сегментах інфраструктури

(табл. 3). Для учасників Карпатського регіону найбільше відставання відзначено за показником забезпеченості торгово-посередницькою інфраструктурою, яке у 2,1-2,6 рази нижче, ніж по Україні (за винятком Львівської області, де вказаний показник становить 1,2 рази). Одночасно рівень забезпеченості у фінансово-кредитному та інформаційно-обслуговуючому сегменті менше аналогічного показника по Україні в 1,2-1,8 рази. Необхідно зазначити, що економічна активність в регіоні характеризується високими трансакційними витратами і чим вищий показник забезпеченості області підприємствами торгово-посередницької інфраструктури, тим вища частка тіньового сектору у промисловості (наприклад, для Львівської та Закарпатської областей вони відповідно становлять 51,2 і 30,0% та 52 і 39%).

Таблиця 3

*Забезпеченість підприємствами ринкової інфраструктури в Карпатському регіоні, Україні, США у 2007 році: порівняльний аналіз**
(%)

	Сегмент ринкової інфраструктури	Забезпеченість у розрахунку на 10000 ос.					
		Чернівецька область	Івано-Франківська область	Львівська область	Закарпатська область	Україна	США, 2005 р.
1	Торгово-посередницька інфраструктура	29,1	24,0	51,2	30,0	61,8	107,6
2	Фінансово-кредитна інфраструктура	2,4	2,3	3,0	2,1	3,6	37,0
3	Інформаційно-обслуговуюча інфраструктура	24,6	22,4	31,6	19,5	35,0	215,3

*Розраховано за [15, 18]

Ефективне функціонування ринкової інфраструктури Карпатського регіону можливе лише за умови пропорційного розвитку всіх її інститутів (принцип комплексності), що є характерною проблемою для більшості регіонів України. На сьогодні даний принцип не виконується, розвиток інститутів інформаційно-обслуговуючої та грошово-кредитної інфраструктури відрізняється значним відставанням від загальноукраїнських. Тому підвищення рівня конкурентоспроможності Карпатського регіону на довгостроковій основі не можливе без здійснення переходу від використання факторних переваг до розвитку на основі інвестицій та інновацій, а об'єктивною передумовою даного

процесу є розвиток грошово-кредитної та інформаційно-обслуговуючої інфраструктури. Порівняльний аналіз забезпеченості підприємствами ринкової інфраструктури України та США (табл. 3) свідчить про значне відставання за кількістю підприємств торгово-посередницької інфраструктури (у 1,7 раза), фінансово-кредитної (у 10,0 разів), інформаційно-обслуговуючої інфраструктури (у 5,9 разів).

Для порівняння рівня розвитку інститутів ринкової інфраструктури в Карпатському регіоні з даними по Україні в цілому та його відповідності світовим тенденціям скористаємося класифікацією галузевої структури господарства, запропонованою Кастельсом [19]. У цій класифікації сегменти ринкової інфраструктури виокремлені в окремі сектори, що є необхідною умовою їх детального вивчення. Використовуючи дану класифікацію галузей та наведену згідно з нею статистику по розвинутих країнах, можна провести аналіз інститутів ринкової інфраструктури Карпатського регіону та оцінити їхнє місце в галузевій структурі господарства у порівнянні з США (табл. 4). Елементи ринкової інфраструктури містяться в групі "розподільчі послуги" (торгово-посередницький сектор), група "послуги виробникам" базується на грошово-кредитній та інформаційно-обслуговуючій інфраструктурі, а наука та наукове обслуговування віднесені до соціальних послуг (медицина, освіта, соціальне забезпечення). За класифікацією Кастельса були розраховані показники частки зайнятих за виділеними групами для України та Карпатського регіону.

Таблиця 4

*Дані галузевої структури
(за певними групами) Карпатського економічного району, України
та США (в % середньорічної чисельності зайнятих), 2007 р.**

Група галузей	Чернівецька область	Івано-Франківська область	Львівська область	Закарпатська область	Україна	США, 2005 р.
Розподільчі послуги	24,2	23,3	25,7	21,8	22,2	24,7
Послуги виробникам	2,7	4,4	6,8	2,8	4,9	14,7
Соціальні послуги	15,3	17,4	17,5	13,0	14,8	24,5

*Розраховано за [15, 18]

Аналіз даних у розподільчому секторі вказує, що у 2007 р. рівень зайнятості за вказаними сегментами в Україні загалом

(22,2%) та областях Карпатського регіону зокрема відповідав рівню США (24,7%). Зайнятість в сегменті "послуги виробникам" в Україні у 2007 р. становила 4,9%, вищим був показник лише у Львівській області (6,8%). Зайнятість у середньому в даному сегменті в Україні у 2007 р. у 3 рази нижча, ніж в США, що свідчить про недостатній розвиток грошово-кредитної та інформаційно-обслуговуючої інфраструктури. Щодо групи "соціальні послуги", то Україна на 9,7% відстає від рівня США. Тому рівень розвитку даного сегменту можна охарактеризувати як невисокий.

Статистичні дані зазначають, що у Львівській області рівень зайнятості у досліджуваних галузях вищий загальноукраїнською, проте вказані кількісні показники не відповідають якості наданих послуг. При загальному низькому рівні розвитку інститутів ринкової інфраструктури кожна окрема група характеризується нерівномірністю (різним рівнем) і незбалансованістю розвитку. Таким чином, можна зробити висновок, що для областей Карпатського регіону характерним є відставання у розвитку інститутів ринкової інфраструктури порівняно зі зростаючими потребами в її послугах. Проте справа не стільки у кількісній характеристиці забезпеченості, скільки у відставанні якості наданих торгово-посередницьких, кредитно-фінансових та інформаційно-обслуговуючих послуг суб'єктам регіональної економіки, що на сьогодні є одним із стримуючих факторів ефективного розвитку економіки практично усіх регіонів України.

Висновки:

1. Проведене статистичне дослідження дозволило не лише підтвердити стійкий взаємозв'язок економічної динаміки і якості інституціонального середовища, але й виокремити головні завдання стосовно зміцнення регіональних інститутів. Зокрема, мова йде про пріоритетні напрямки роботи облдержадміністрацій Карпатського регіону у напрямку покращення інвестиційного клімату, створення сприятливих умов для діяльності нових підприємств, задоволення основних соціальних потреб населення, які пов'язані з охороною здоров'я та забезпеченням безпеки.

2. Стан інституціонального середовища значною мірою

впливає на економічний розвиток регіонів України і Карпатського регіону зокрема. Якщо у 90-х роках ХХ сторіччя сильні інститути були важливіші за швидкість реформ, то подалі їхній вклад у варіацію темпів ВРП став більш вагомим. Подальший розвиток вказаних тенденцій дозволяє стверджувати, що для економічної динаміки сильні інститути важливіші за володіння природними ресурсами. Тим більше, якщо вважати завданням інституціонального розвитку не лише створення сприятливого інвестиційного і підприємницького клімату, але й задоволення основних потреб особистості, а також справедливий розподіл переваг і недоліків економічного росту.

3. Аналіз інституціонального середовища Карпатського економічного регіону свідчить, що протягом 2001-2007 рр. спостерігалися такі явища, як значна частка тіньового сектору у виробництві, високий рівень злочинності, несприятливі умови для діяльності малих підприємств, недостатньо задовольнялись основні соціальні потреби громадян. Зазначені дані вказують на слабкість регіональних адміністративних, правових, податкових та інших інститутів. У цьому є і позитив, оскільки державні структури принаймні не заважали розвитку підприємництва. Проте негативні наслідки вагомо перевищують дану перевагу: законодавча, правоохоронна, соціальна та інші сфери значно відставали від розвитку економічної активності. Завданням обласних держадміністрацій регіону є розширення можливостей для законослухняного бізнесу, покращення базових соціальних характеристик життєвого середовища, що є важливими функціями та головним напрямком розвитку регіональних інститутів.

4. На економічний розвиток регіону значно впливає рівень розвитку його інституціонального середовища, тому пріоритетним напрямком регіональної політики є сприяння формуванню ефективних інститутів регулювання та інститутів ринкової інфраструктури. Для інститутів регулювання необхідно розробити комплекс заходів з удосконалення нормативно-правової бази, які містять наступні основні напрямки:

Ї забезпечення захисту прав власності, особливо в умовах поширення такого явища, як рейдерство, що серйозно дестабілізує вітчизняний бізнес та інвестиційний клімат;

• підтримка конкурентного середовища та рівність умов конкуренції;

• проведення заходів зі зниження ризиків ведення господарської діяльності;

• забезпечення зрозумілості, несуперечливості законодавства та виконання діючих правових норм;

• зниження рівня криміногенності та корумпованості регіональної економіки;

• усунення зайвого та неефективного адміністративного регулювання господарської діяльності;

• зміна соціальних норм сприйняття негативного ставлення господарських суб'єктів до органів державної влади, боротьба зі стереотипним уявленням про неможливість збереження формальних правил та націленості на активний пошук шляхів їх обходу;

• усунення суперечок між формальними і неформальними інститутами тощо.

5. Стосовно регіональних інститутів ринкової інфраструктури виникає необхідність керованої та регульованої дії з боку регіональних органів влади з метою розробки та реалізації концепції розвитку ринкової інфраструктури на довгостроковий період з визначенням основних етапів її реалізації. Всі сегменти регіональної інфраструктури тісно пов'язані між собою, тому процеси їхнього розвитку повинні регулюватися в межах єдиної концепції розвитку ринкової інфраструктури, що є складовою частиною "стратегії соціально-економічного розвитку регіону". Основною метою концепції розвитку інститутів ринкової інфраструктури є визначення напрямків розвитку інститутів ринкової інфраструктури та їхня практична реалізація, спрямована на підвищення економічної безпеки регіону, його конкурентоспроможності за рахунок формування сприятливого для розвитку підприємницької діяльності економічного та інвестиційного клімату, створення умов для підвищення ефективності регіонального відтворювального процесу в цілому.

На сьогодні особливо пріоритетним є розвиток інформаційно-обслуговуючої інфраструктури, яка спрямована не лише на підвищення ефективності господарської діяльності, але й повинна сприяти переходу регіону до інноваційного типу

розвитку. Не менш важливим для підвищення рівня розвитку інституціонального середовища є розвиток грошово-кредитної структури, яка сприяє збільшенню інвестицій та підвищенню їх якості і відповідає потребам бізнесу та стимулює розвиток господарської діяльності в регіоні.

Для підтримання комплексного розвитку інститутів ринкової інфраструктури також необхідно підвищувати якість торгово-посередницького сегменту. Зокрема, беручи до уваги завдання інтеграції України у європейський економічний та соціальний простір, необхідно докласти зусилля щодо приведення свого законодавства у відповідність до стандартів ЄС згідно із зобов'язаннями, взятими на себе в рамках Угоди про партнерство та співробітництво. У процесі впровадження поглибленої вільної торгівлі між Україною та ЄС необхідно здійснити адаптацію законодавства України до вимог *acquis communautaire*. Особливо важливою, в контексті поліпшення інвестиційного клімату є гармонізація законодавства за напрямками корпоративного управління та податків.

Список використаних джерел:

1. Пустовійт Р. Трансформаційна криза в Україні: оцінка з позицій інституціональної теорії // Економіка України. – 2004. – №1. – С.38-44.
2. Овсиенко Ю.В. Институциональные изменения и социально-экономическая динамика // Препринт # WP/2004/167. – М.: ЦИМИ РАН, 2004. – 37 с.
3. Введение в институциональную экономику: Учеб. пособие / Под ред. Д.С.Львова. – М.: Экономика, 2005. – 639 с.
4. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты. – М.: Дело, 2001. – 341 с.
5. Тамбовцев В.А. Экономическая теория институциональных изменений. – М.: ТЕИС, 2005. – 542 с.
6. Неоинституциональная экономическая теория: Учеб. пособие / Е.А.Бренделева; под общ. ред. А.В.Сидоровича. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 352 с.
7. Левитан С.В., Жукова Н.Ю. Институциональный подход к экономическому развитию. – Пермь: Мультиграф, 2003. – 50 с.
8. Global Information Technology Report. – <http://www.weforum.org/pdf/GlobalCompetitivenessReports/GITR20042005/NetworkedReadinessIndexRanking.pdf>.
9. Doing Business in 2006. – <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings>.
10. Рух України до ЄС: домагатися не "точкових" успіхів, а системних перетворень // Національна безпека і оборона. – 2005. – №7. – С.33-34.
11. Кваснюк Б.Є. Сучасний інституціоналізм та особливості інституціонального середовища в Україні // Стратегія економічного розвитку України: Наук. збірник. – Вип. 2-3. – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.
12. Прутська О.О. Особливості інституційної архітектури перехідної економіки України // Інституційна архітектура та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – 238 с.
13. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России. – Новосибирск: ИЭиОПП СО РАН, 2001. – 308 с.
14. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І.Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
15. Офіційна Інтернет-сторінка Держкомстату України. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Нуреев Р. Теории развития: институциональные концепции становления рыночной экономики // Вопросы экономики. – 2000. – №6. – С.135.
17. Keefer Ph., Shirley M.M. From the Ivory Tower to the Corridors of Power: Marking Institutions Matter for Development Policy. Mimeo. World Bank, 1998. – P.31-32.
18. Statistical Abstract of the United. – http://www.census.gov/prod/www/statistical-abstract-2000_2005.html.
19. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. О.И. Шкаратан. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 606 с.